

medievistika

FRANÇOIS-XAVIER
FAUVELLE-AYMAR

ZLATÝ NOSOROŽEC
Příběhy o africkém
středověku

Karolinum

Zlatý nosorožec

Příběhy o africkém středověku

François-Xavier Fauvelle-Aymar

Foto na obálce: Zlatý nosorožec z Mapungubwe, předmět ze sbírek
University of Pretoria, Mapungubwe museum archive

Tato kniha vychází za přispění programu na podporu publikační činnosti
Francouzského institutu.

Cet ouvrage a bénéficié du soutien des Programmes d'aide
à la publication de l'Institut français.

**INSTITUT
FRANÇAIS**

Prague

Z francouzského originálu Le rhinocéros d'or vydaného v nakladatelství
Alma éditeur, Paris 2013, přeložily Alena Lhotová a Helena Beguivinová
Odborná revize textu Luboš Kropáček

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Edici Medievalistika řídí Martin Nejedlý

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Univerzita Karlova, 2021

© Alma éditeur Paris, 2013

By arrangement with Martine Bertéa and Patricia Pasqualini Literary Agencies

Translation © Alena Lhotová, Helena Beguivinová, 2021

Cover photo © Heritage Image Partnership Ltd / Alamy Stock Photo

978-80-246-4146-1

978-80-246-4881-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Vysvětlivky autora.....	10
Poděkování	11

PŘEDMLUVA

Znovunalézaná doba středověké Afriky	13
--	----

Kapitola 1

PŘÍHODY DVOU ČÍŇANŮ V AFRICE

Východní Afrika, 8.-15. století.....	22
--------------------------------------	----

Kapitola 2

V BŘIŠE VORVANĚ

Východní Afrika, začátek 10. století.....	28
---	----

Kapitola 3

ZVLÁŠTNÍ HRANICE

Kasr Ibrím, Dolní Núbie, od 7. století dále	32
---	----

Kapitola 4

DIPLOMATICKÉ ŠACHY NA DVOŘE

NÚBIJSKÉHO KRÁLE GEORGIA II.

Faras v dnešním Egyptě a Dongola v dnešním

Súdánu, poslední čtvrtina 10. století	38
---	----

Kapitola 5

„ŽIJE TAM ZA VÁMI JEŠTĚ NĚKDO?“

Centrální Sahara, 7.-9. století	44
---------------------------------------	----

Kapitola 6

ŠEK NA DVA A ČTYŘICET TISÍC DENÁRŮ

Awdaghust, dnešní Mauritánie,

polovina 10. století 49

Kapitola 7

MÁ TOHLE BÝT MĚSTO?

O HLAVNÍM MĚSTĚ GHANSKÉ ŘÍŠE

Region Aouker, dnešní Mauritánie,

kolem r. 1068 55

Kapitola 8

GHANSKÁ ŘÍŠE O STO LET POZDĚJI

Na březích jedné sáhelské řeky, r. 1116–1154 62

Kapitola 9

ŘETĚZOVÁ ISLAMIZACE

Různé oblasti Sáhelu, 11.–12. století 66

Kapitola 10

PŘÍJEZD KRÁLE ZÁFÚNU DO MARRÁKEŠE

Maroko a západní Sáhel,

kolem 2. čtvrtiny 12. století 70

Kapitola 11

BOHATÍ NEBOŽTÍCI Z TUMULŮ

Etiopie, Mali, Senegal, 10.–14. století 74

Kapitola 12

AKSÚM, RODIŠTĚ KRÁLŮ

Severní Etiopie, přibližně 12. století 82

Kapitola 13

POKLADY V DEBRE DAMO

Severní Etiopie, od počátků do konce 12. století 87

Kapitola 14

MAPA A DVOJÍ ZEMĚPIS

Africký roh, 1. pol. 13. století 91

Kapitola 15

AFÉRA S KONKUBÍNOU

Ajdháb, Berbera, pobřeží dnešního Súdánu
a Somalilandu, prosinec r. 1144. 95

Kapitola 16

SIDŽILMÁSA, KŘÍŽOVATKA NA KONCI SVĚTA

Jihovýchod Maroka, 12.-14. století 99

Kapitola 17

ZEMĚ, KDE ZLATO ROSTE JAKO MRKVIČKA

Sáhel, 10.-14. století 106

Kapitola 18

PŘÍZRAKY STARÝCH DOLŮ

Náhorní plošina dnešního Zimbabwe
a západoafrické savany, přibližně 13. století. 110

Kapitola 19

ZEMĚ SOFALA

Pobřeží dnešní Tanzanie a Mosambiku,
konec 13. a začátek 14. století. 114

Kapitola 20

ZLATÝ NOSOROŽEC

Severovýchod současné Jihoafrické republiky,
13. století. 117

Kapitola 21

STRATIGRAFIE KILWY

ANEB KTERAK VZNIKAJÍ MĚSTA

Pobřeží dnešní Tanzanie, 10.-15. století. 124

Kapitola 22

MADAGASKARŠTÍ VELBLOUDI

ANEB AFRIKA MARCA POLA

Somálsko a Madagaskar, konec 13. století 130

Kapitola 23

DÍLO ANDEĽŮ S PŘISPĚNÍM ČLOVĚKA

Lalibela, Etiopská náhorní plošina

přibližně 13. století134

Kapitola 24

SULTÁN A MOŘE

Pobřeží dnešního Senegalu

nebo Gambie kolem r. 1312 138

Kapitola 25

SOLNÉ RUINY

Taghaza, sever dnešního Mali

od 11. do 16. století145

Kapitola 26

MALIJSKÁ CELNICE

Oualata (Waláta), dnešní Mauritánie,

asi 17. dubna 1352 150

Kapitola 27

VRAK NA SAHAŘE

Středovýchod dnešní Mauritánie,

přibližně 11., 12. a 13. století 156

Kapitola 28

ZLATÁ KOULE

Malijské království, 14. století..... 163

Kapitola 29

KRÁL A JEHO ŘEČ

Ve městě Mali, hlavním městě říše,

červen 1352 až únor 1353171

Kapitola 30

PRODUKCE EUNUCHŮ V HABEŠI

ANEB DROBNÉ PAKTOVÁNÍ NEPŘÁTEL

Etiopie a Somaliland kolem r. 1340 178

Kapitola 31

POKLAD Z VELKÉHO ZIMBABWE

Dnešní Zimbabwe ve 14.-15. století 182

Kapitola 32

PŘÍŠTÍ ROK V TAMENTITU

ANEB (ZNOVU)OBJEVENÍ AFRIKY

Oáza Tuat, alžírská Sahara,

2. pol. 15. století 188

Kapitola 33

NOVÉ BŘEHY AFRIKY

Pobřeží dnešní Mauritánie,

Senegal a Gambie, r. 1455. 196

Kapitola 34

VASCO DA GAMA A NOVÝ SVĚT

Indický oceán, r. 1498 202

Několik vybraných pojmů 208

Doporučená literatura.211

O autorovi214

Příloha215

Vysvětlivky autora

Termín islámský se v této knize používá pro označení všeho, co vykazuje rysy civilizace islámu ve středověku. Tedy toho, co se týká regionů a jejich obyvatel, kteří přijali muslimské náboženství, ať už se jedná o obyvatelstvo hovořící arabsky nebo jiným jazykem (perským, berberským, koptským, etiopským), ale i všeho, co se vztahuje k oblastem a jejich obyvatelům nemuslimským, užívajícím jazyk arabský nebo jiný, ale podrobeným „vlivu“ islámu. Není-li uvedeno jinak, data odpovídají gregoriánskému kalendáři. Odkazem na jinou kapitolu v závorkách (viz kap. xy) upozorňujeme, že se tématem zabýváme v jiné části textu.

Hvězdička (*) u určitých výrazů značí, že slovo je vysvětleno na konci knihy v oddílu Několik vybraných pojmů.¹

¹ Mapy a barevné ilustrace zmiňované v jednotlivých kapitolách textu viz Příloha na konci knihy, kde jsou řazeny podle kapitol, ke kterým se vztahují (pozn. české redakce).

Poděkování

Při psaní této knihy mi poskytli pomoc, za niž upřímně děkuji, tito spolupracovníci a kolegové: Ladan Akbarnia, Francis Anfray, Colin Baker, Sophie Berthier, Claire Bosc-Tiessé, Pierre Cathala, Monique Chastanet, Emmanuel Fritsch, Annabelle Gallin, Laurence Garenne-Marot, Detlef Gronenborn, Jean-Loïc Le Quellec, Bertrant Poissonier, Stéphane Pradines, Serge Robert, Caroline Robion-Brunner, Karim Sadr, Wolbert Smidt, Marina Steyn, Fahmida Suleman, Balázs Tamási, Sian Tiley, Robert Vernet a Magdalena Wozniak. Díky nim jsem získal řadu informací, vysvětlujících komentářů či doplňků k bibliografickým a ikonografickým údajům. Děkuji též kolegům a studentům semináře „Archéologie et histoire de l’Afrique“ univerzity Toulouse-le-Mirail. Pečlivou redakční práci na knize odvedli Claire Bosc-Tiessé, Bertrand Hirsch, Romain Mensan, Zoubida Mseffer, Yann Potin a Robin Seignobos, jimž vděčím také za připomínky i slova povzbuzení. François Bon, Marie-Laure Derat, Christine Fauvelle-Aymar, Bertrand Poissonier a Julien Loiseau trpělivě přečetli celý rukopis a za jejich cenné a užitečné poznámky jim patří též veliký dík. S jejich přispěním jsem mohl opravit řadu chyb v textu a za ty, které tam případně zůstaly, nemohou nést odpovědnost. Některé kapitoly by vůbec nevznikly bez podpory spolupracujících institucí, jimiž byly: Centre français des études éthiopiennes v Addis Abebě, Centre Jacques-Berque v Rabatu a Institut français d’Afrique du Sud v Johannesburgu, další podporu poskytly tři výzkumné ústavy Ministerstva zahraničních věcí a CNRS, jakož i univerzita Witwatersrand v Johannesburgu, Mapungubwe Museum při Pretorijské univerzitě a Bibliothèque de recherches africaines univerzity Paris I. Ve zdar této publikace věřili Patrick Boucheron, Catherine Argand a Jean-Maurice de Montremy, za což jim vřele děkuji. Mezi jejími čtenáři bude bohužel chybět profesor dějin staré Afriky na univerzitě Paris I-Panthéon-Sor-

bonne Jean Boulègue, zemřel v roce 2011. Jeho preciznost a náročnost při hledání pramenů mi byla cenným vodítkem. Tuto knihu věnuji právě jeho památce.

PŘEDMLUVA

Znovunalézaná doba středověké Afriky

S knihou, kterou máte před sebou, poputujeme napříč několika stáletími afrických dějin. Naším prvním průvodcem bude Číňan, který žil v 8. století, posledním portugalský dobyvatel narozený v 15. století. Časovým úsekem mezi obdobími, kdy žili, nás budou provázet obchodníci, zeměpisci, diplomaté, muslimové, židé, křesťané a cestovatelé, mezi nimi i Marco Polo či Ibn Battúta. Budeme si muset zvyknout, že ne vždy porozumíme všemu, co cestou uvidíme, a také si nemůžeme být jisti, že všechno, co uvidíme, bylo vždy našimi průvodci viděno či pochopeno správně. Popisují ale věci a události, o nichž bychom se bez nich nikdy nedozvěděli, ačkoli měli nejčastěji informace jen z doslechu nebo z četby. Zaskočit se nesmíme nechat ani dobovými nesrovnalostmi v zeměpisných údajích, rozpory mezi informátory, ani nevěřícností těch, kteří si troufli cestovat do jiných světů. Budeme také muset zapomenout na obraz „odvěké“ Afriky, Afriky „kmenů“, Afriky, v níž se zrcadlí počátky lidstva, neboť v této knize bude řeč o Africe v běhu dějin.

Osm set let – téměř celé jedno tisíciletí. Přesto o té době víme málo. Přiznejme si, že mnohem víc pozornosti věnujeme africkým civilizacím starověku – Egyptu faraonů, Núbii merojské nebo Africe punské či římské, Aksúmu v Etiopii, jehož monumentální architektonické památky odedávna rozněčují naši fantazii. Možná také víc víme, každopádně věříme, že víc víme, o staletích historicky mladších, kdy byl africký kontinent násilně připoután k osudu evropských velmocí, nejprve „objevován“ a pak „prozkoumáván“ těmi, kteří ho začali ovládat, kolonizovat a rozvíjet obchod s otroky, víc víme také o současnosti, kdy v této části světa proběhly společenské změny provázené vlnou násilí. Mezi těmito dvěma Afrikami poměrně známějšími – starověkou Afrikou, jejíž okázalost vyvolává u vzdělců pocity nostalgie, a současnou Afrikou spole-

čenských otřesů, které sledujeme s neutuchající zvědavostí, se rozprostírají tzv. africká „staletí temna“.

„Staletí temna“? Opravdu? Tohoto výrazu poprvé použil Raymond Mauny, jeden z význačných zakladatelů francouzské historiografie Afriky, aby jím označil dobu mezi érou tzv. velkých objevů (prvními objeviteli byli v 15. století portugalští mořeplavci) a kolonizací, tedy období, z něhož máme dochováno mnohem víc písemných pramenů. Použili jsme uvozovky, to ale neubírá oné vzdálené minulosti na hodnotě, spíše jimi přiznáváme svou frustraci ze zoufalého nedostatku dostupných pramenů, z nichž by se dala minulost rekonstruovat. „Staletí temna“ Afriky jsou temná pouze proto, že je neobjasňuje téměř žádná písemná či jiná dokumentace. Ačkoli je pramenů o Africe „doby temna“ poskrovnu a jsou leckdy nespolehlivé, přesto by si mnohem víc zasloužila jiné přízvisko: „staletí zlata“. Kliše jako kliše, ale druhé je výstižnější. Jakkoli jsou prameny nedostačující, i tak dosvědčují, že ve středověké Africe existovaly mocné a prosperující politické útvary a že se Afrika tehdy podílela na velkých proudech mezikontinentálního obchodu, po nichž se pohybovali lidé, zboží i náboženské koncepty. V Africe se rozvíjela města, v nichž si budovali paláce afričtí vládcí, usazovali se tu obchodníci z ciziny, obchodovalo se s luxusními předměty i otroky, stavěly se mešity i kostely. Afrika tehdy činnorodě využívala vlastního přírodního bohatství, v němž důležité místo zaujímal zlat. V tehdejší světě se od Evropy po Čínu těšila vynikající pověsti.

Legendu o dobách temna však legendou o zlaté době nahrazovat nechceme. Důležitější bude pochopit, proč mohla být středověká Afrika mezi starověkem a novověkem centrem skvělých civilizací a zároveň se propadat do takové tmy, že její znovobjevování je hodně nevděčný úkol. Co takové zapomnění způsobilo? Prvním důvodem je nepochybně nedostatek externích pramenů. Možná při čtení této knihy překvapí, že je tak málo místa věnováno evropským písemnostem. To proto, že ve srovnání s arabskými prameny jsou k tomuto období co do množství chudé. Přesto i ty arabské představují všechny dohromady pouze několikasetstránkový svazek – což oproti hojnosti pramenů z předchozího období je skutečná mizérie! Nejedná se však o stejnou Afriku. Ta, o níž bude řeč, je Afrika na hony vzdálená břehům Středozemního moře. K tomu se ještě vrátíme v dalším textu, na tomto místě stačí připomenout, že informace putují po stejných dálkových trasách jako lodí a karavany. Šíří je kupci, jejichž zájem vzbuzují hlavně místa, v nichž se čile

obchoduje, a tamější vlivné autority, jež jim mohou pomoci v podnikání, avšak jaké jsou či byly jejich zásobovací zdroje, obchodní metody, přesné itineráře či osobní kontakty, o tom obchodníci spíš mlčí. Přesto někdy, a v tom máme štěstí, někteří méně úzkostliví cestovatelé, hlavně zeměpisci, zanechali budoucím generacím své zkušenosti a výsledky svých pozorování. Evropské prameny, převládající v písemné dokumentaci až od 15. století, kdy začala evropská expanze, se věnují především jiné Africe, Africe pobřežního rovníkového pásu, který jako třetí pól tvořil spolu s Evropou a Amerikou trojúhelník mezikontinentálního obchodu. Až na několik mimořádných výjimek jsou evropské prameny bohužel poznamenány kdesi hluboko zakořeněnými rasovými předsudky, jež byly bezpochyby příčinou nevalného zájmu o dějiny afrických společností.

Druhým důvodem zapomenutí na „staletí zlata“ je fakt, že jen málo afrických společností té doby používalo písmo a zakládalo archivy, jež by mohly „zvnitřku“ doložit, jak byly tyto společnosti silné a prosperující. Je pravda, že řada afrických společností starověku pořizovala písemný materiál v různých jazycích a slovesných soustavách – zejména v punštině, ge'ezu, libyco-berberštině, staronúbijštině, řečtině a latině. Počínaje 17. stoletím zaznamenáváme v jiných společnostech vznik historických kronik (na myslí máme sáhelská společenství, obzvláště Timbuktu, či společenství na svahilském pobřeží), od 19. století nacházíme tvorbu písemných materiálů již v širší míře. V období, jímž se zabýváme, však africké společnosti až na několik vzácných výjimek nerozvíjely písemnou tradici, z níž historici čerpají nejvíce. Tato tradice nevznikla ani pro nedostatek podnětů, ani pro neschopnost. Nevznikla, protože ji tehdy v Africe nepotřebovali. V mnoha tamějších společnostech totiž existovala jiná forma předávání informací, již zajišťovali také odborníci, ovšem nikoli na psaní, nýbrž na mluvené slovo; ano, jde o „tradici orální“. Některá ústní vyprávění předávaná po staletí zůstala živá dodnes, avšak nejsme schopni změřit rozsah změn, kterými je poznamenal čas, ani obecněji posoudit jejich spolehlivost. Existence několika bývalých států, jejichž názvy se zachovaly dodnes, máme například potvrzeny v příběhu o nástupu k moci krále Músy ve staré říši Mali, který král sám vyprávěl jednomu arabskému úředníkovi z kancléřství v Káhiře, což je okolnost, která věrohodnost vyprávění velmi oslabuje. Na tento typ orálně tradovaných příběhů se nemůžeme spoléhat, pro vzhled do vzdálené minulosti nejsou použitelné.

Máme alespoň nějaké hmotné svědky minulosti, jako města, paláce nebo památky sloužící náboženským účelům? Máme-li nějaké, pak špat-

ně zachované a spoře dokumentované výzkumem. Vždyť ani nevíme, kde stálo hlavní město bývalé říše Mali v dobách její největší slávy v polovině 14. století. Otázkou je, zda byl průzkum v terénu v tomto ohledu dostatečně důkladný. Nepochybně nebyl. Dodejme ale, že důvodem, proč pod písečnými dunami, ve spleti mangrových porostů a v savanách zaniklo mnoho míst, proč některá náhodně objevená sídla přestala již dávno sloužit původnímu účelu a proč o nich tak málo víme, není jenom nedostatek písemných pramenů, ale i to, že došlo k přerušení paměti. Aby se nějaké sídlo, místo či památka uchovaly v čase, musí se do nich neustále nebo opakovaně investovat, tj. musí být přestavovány, opravovány a udržovány dalšími generacemi. Paměť je podmínkou, nikoli popřením či opakem dějin. Konstatujeme bohužel, že ve většině regionů, kde se rozvíjela království a města, kontinuita paměti scházela. Cizí kupci, kteří v nich dlouhodobě žili, afričtí trhovci, jejich obchodní partneři a po nich společenské elity a mnohdy i místní obyvatelé odešli. Když dnes o sobě některé skupiny tvrdí, že právě ony jsou nositelkami paměti nějakého dávno opuštěného místa, tak proto, aby na jeho troskách založily historii svého přistěhovalectví, zřídka kdy aby se ujaly odpovědnosti za jeho urbánní dědictví. Ano, ta staletí zlata nejsou temná, nýbrž zapomenutá.

Zapomnění ovlivňuje i přístup k minulosti, tudíž i ke psaní dějin. Po zapomenutých staletích nám zůstaly pouze stopy, někdy možná živé, ale nezřetelné. Nejde přitom ani o roztroušené kousky skládačky, neboť mnohdy nevíme, jak má taková skládačka vypadat. Jeden téměř smazaný nápis na kameni, pár mincí, několik předmětů nalezených při amatérských či pokoutních vykopávkách, částečně zborcené památky a neúplný text od jakéhosi cizince budou jediným zachovaným svědectvím o době, která trvala několik set let, a o historických souvislostech, jichž se do dnes víceméně nemůžeme dobrat. Historik nemá většinou k dispozici než izolované stopy v podobě „nálezu“ a své úlomkovité poznání skládá právě z tohoto materiálu. Zkusme toho využít: předkládáme-li čtenáři tuto knihu jako sled postupně objasňovaných fragmentů, tak záměrně, s úmyslem upřednostnit mozaiku před velkou narativní freskou, která by mohla vyvolat iluzi, že vedeme nějaký velký diskurz. Diskurz o tehdejší Africe však není možný, poněvadž prameny zoufale mlčí o celých oblastech reálií a faktů, např. o „ekonomice“, uspořádání společností, mocenských vztazích, rodině, životě na venkově, každodenním životě. Mozaika naproti tomu má své výhody: zodpovědným výběrem objevených střípků se dají složit dějiny, jimž dominují fakta nejvíce objasněná prameny,

tj. pravomoci králů, existence měst, výrobků, s nimiž se obchodovalo, aj. Postupné přiřazování dalších nálezů pak umožní komparaci mezi jednotlivými regiony a obdobími. V procesu rekonstrukce se naše frustrace zvolna promění v cílevědomý plán vytvořit dějiny místa – sice neúplné, nicméně otevřené budoucím objevům a posunům ve směru bádání.

Pramenů máme jen málo, a tak z povinnosti, jež je jedním z hlavních rysů profese historika Afriky, musíme pohlížet na každou nalezenou stopu, jako by to byl dokument. To je samozřejmé, řeknete si. Opravdu? Historik pracující s písemnými materiály minulosti chce vědět, jaké jsou, co obsahují. To mu odhalí studium v archivech, kde se písemnost mění v pramen. Snažili jsme se uplatnit postupy, na jaké jsme zvyklí při práci s texty, i v případech jiných stop minulosti? Otázka je to zásadní v případě, kdy textové prameny nejsou hlavním podkladem historické rekonstrukce; a právě v takové situaci se nacházíme. Měly netextové stopy také své badatele, kteří toužili je rozluštit? Díky metodicky vedeným vykopávkám a vyčerpávající zprávě o archeologické činnosti se v některých lokalitách podařilo taková svědectví doložit, a to ediční prací se zdroji, tj. popisem materiálních faktů a postupů při jejich osvětlování. V případě archeologických faktů jde o výsledek o to cennější, že při vykopávkách leckdy zanikne značná část stop, které byly cílem bádání. Bohužel popis metodiky a podrobná zpráva o výzkumu většinou chybí. Přesto se podařilo pro některé památky status dokumentu získat. Přiznejme si ale upřímně, že ty největší nejasnosti vznikají během objasňování nálezu, například když se předmět z různých důvodů zničí dřív, než byl popsán. Podmínky výzkumu zaměřeného na vytvoření takové dokumentace nejsou vždy dobré. Terén a erudice nebývají v ideální rovnováze – kvůli zásobovacím potížím, kdy jsou do některých končin vysílány zbytečně početné týmy, kvůli nedostatku prostředků, ale i kvůli politické nestabilitě v některých regionech. Alespoň základní směr dalším výzkumům určil další z velkých průkopníků, nezdolný Théodore Monod. Představujeme si ho v duchu při práci na východě Mauritánie, nejneúrodnější části Sahary, kde vzhledem k pouštním podmínkám nemohl patřičně zdokumentovat jedinečné miniaturní, ale významné naleziště, které objevil a jemuž se směl věnovat jenom několik málo hodin. O svém objevu nicméně pořídil přímo na místě bleskurychlý záznam, dokumentaci sice nedokonalou, avšak hodnoty nesmírné.

Ideálně to tak v praxi bohužel nechodí, proto většinou nezbyvá než zkoumat, v jakých podmínkách objev probíhal; nikoli kvůli tomu, aby-

chom zmapovali historii afrikanistických studií za posledních dvě stě let, nýbrž abychom poodkryli, jak která památka či předmět doputovaly časem až k nám a co tyto okolnosti vypovídají o archeologickém kontextu nálezů. V této souvislosti možná užasneme, kolik „pokladů“ vyzvednutých z africké země – počínaje zlatým nosorožcem z Mapungubwe, jímž jsme se inspirovali v názvu této knihy – se stalo základem nějakého příběhu. Lze však otočit úhel pohledu a naznačit, že „poklady“ jsou pouze tam, kde žádná archeologická dokumentace nebyla k nálezům provedena. Materiál pocházející z chaotického výzkumu či náhodných nebo selektivních vykopávek přesto může historikovi hodně pomoci. Podává totiž obraz o eliminačních procesech, které přivedly potenciální dokumentaci o nalezišti nebo i regionu či časovém období do takové zbytkové podoby. „Poklad“ je to, co zůstalo, když vše ostatní již není. Kdyby k objevu nedošlo, žádný příběh o stopách minulosti by nevznikl. V Africe jde o fenomén důležitější než jinde – kvůli pozdnímu zahájení výzkumů, jejich chaotické realizaci v dobách kolonialismu a doposud slabému povědomí o kulturním dědictví kontinentu.

Tato zapomenutá staletí získala novou historickou hodnotu právě díky tomu, že se stala předmětem „znovuobjevování“, a to již je dostatečný důvod, proč si také zasluhují označení středověk. Slyšíme už hlas kritiků: je opravdu nutné „importovat“ do Afriky výraz středověk, nehrozí nebezpečí srovnávání s evropským středověkem? K jeho užití však opravňují i další okolnosti – počínaje časovým vymezením sledovaného období, tedy 8.–15. stoletím. Ne že bychom neměli jinou možnost. Jak již bylo řečeno, Afrika zlatých staletí, kterou nyní nazýváme středověká Afrika, je spjata s určitým režimem historické dokumentace, vyznačujícím se ve většině tamních společností absencí interní písemné tvorby, roztroušeností vnějších písemných pramenů, nejasností materiální dokumentace, výlučností i různorodostí svědectví o minulosti jako celku, a tudíž nepravdivostí narativních „vláken“, z nichž lze utkat síť těsně obemkávající jádro události, anebo síť široce roztaženou do stran příběhu; při absenci odpovědí na otázky může takový příběh alespoň některá řešení nastínit. Jelikož režim dokumentace afrického středověku není režimem Afriky starověké ani novověké, neváhejme přiznat mu originalitu, která nás opravňuje vyhradit této epoše zvláštní místo v dějinách Afriky.

Připustili jsme, že africký středověk existuje. Nikoli však kvůli časové shodě s evropským středověkem, ta může být náhodná, ani kvůli

zvláštnostem historické dokumentace, které kromě historika nikoho moc nezajímají. Důležitou okolností je i časové skloubení a synchronizace afrického středověku s procesy, které tehdy ovlivňovaly značnou část starého světa. Podívejme se na mapu míst, kde se odehrály příběhy z naší knihy. Rýsuje se na ní mohutný půlměsíc sahající v celé šíři světa-dílu od saharských břehů Afriky a Sáhelu až k Rudému moři a zahrnující údolí středního toku Nilu; tento pás obepne výšiny Afrického rohu a protáhne se dolů od afrických břehů Adenského zálivu až k východním končinám jižní Afriky a Madagaskaru. Intenzitu a rozmanitost těchto na dvou polokoulích rozkročených oblastí, jež logicky představují obrovskou diverzitu přírodních prostředí i výrazné kulturní kontrasty, netřeba zdůrazňovat. Jsou to krajiny odlišné po geografické i demografické stránce, avšak mají během námi sledovaného období jedno společné: jsou v kontaktu s mohutným vývojem obchodu v islámském světě, či lépe řečeno: žijí v jeho sevření a jako aktivní periferie na něm participují. Muslimský svět je kulturní univerzum vytvořené dobytelskými silami, které se od 7. století staly nositelkami nového náboženství – islámu. Je to svět krátce sjednocený za vlády jedné politické autority, ale charakterizovaný od 9. století spíše politickým štěpením; svět, v němž pozvolna převažuje muslimská víra, nikoli však jako výlučné náboženství; svět, kde se téměř všude arabština dělí o prostor s jinými jazyky, jimž ho někde dokonce přenechává; svět čím dál soudržnější díky novým institucím, právním normám a praktikám; svět cestujících kupců a poutníků, svět, po němž se šíří společné myšlenkové a estetické vzory. Poprvé od dob Perské říše jsou Západ a Východ spojeny v jeden živý organismus napájený rozsáhlou sítí obchodních výměn, a to od indických hraničních provincií až po rozsáhlá území ve Středomoří, dvou protilehlých pólů tisíciletých obchodních tras.

Kdysi římské provincie Egypt a severní Afrika jsou postupně arabizovány, islamizovány a přičleňovány k nové „říši středu“, kterou se islámský svět stává. Politické síly, jež tato území ovládají, rozšiřují dobyté oblasti směrem na jih až k pouštním pískům a oázám. Frontu svaté války již ale dál neposouvají. Za touto vytyčenou linií na okraji Sáhelu se však otevírá další fronta – fronta obchodu. Islámští obchodníci objevují subsaharskou Afriku: nová éra začíná. Podobný proces ostatně probíhá i mezi islámskou Persií a východoafrickým pobřežím – s tím rozdílem, že Saharou je Indický oceán a oázami jeho ostrovy. Na Sahaře sledujeme karavany s lidmi putujícími na hřbetech velbloudů, zde zase

námořníky při nebezpečné plavbě k novým břehům. Jedny i druhé žene vpřed naděje na získání bohatství.

Toto zapojování Afriky se neodehrává všude stejně rychle a stejně intenzivně. Vytváření kontaktů mezi dlouhým okrajem Sáhelu jižně od velké pouště a islámským světem probíhá paralelně s navazováním kontaktů se severním úsekem dlouhého příbřežního pásu táhnoucího se od Somálska k Tanzanii; oblasti ležící jižněji od těchto prvních „břehů“ nebo ve vnitrozemí se návštěvníků dočkají až později. V nezřetelných představách vyvolaných prameny se však začínají rýsovat výraznější obrysy, přibývá stále více vzdálených míst setkávání, do obchodování se zapojují společenství, k nimž byl čerstvě získán přístup díky obchodu, i další society nově integrované do regionální soustavy, jež se vytváří. Za jedním královským tržním městem, známém z popisu jistého zeměpisce – již tento horizont je pro obyvatele Bagdádu nebo Káhiry úžasně exotický –, žijí další Afričané poddaní králi, o nichž existují jen mlhavé zmínky, a ještě vzdálenější končiny obývají společnosti, odkud pocházejí otroci a stále blyštivější, avšak nedostupné zlato, o jehož nalezištích můžeme jenom spekulovat. A ještě dále žijí lidská uskupení, která nefigurují v žádných písemných pramenech a jejichž případný podíl na životě regionu může objasnit leda archeologie. Africký středověk se odvíjí po osm set let právě v tomto pulzujícím hutném kontextu.

Nelze se domnívat, že své dějiny měly pouze africké společnosti našeho středověkého půlměsíce. To by byl nesmysl. Africké společnosti samozřejmě nečekaly na kontakt s islámským světem, aby vytvořily pozoruhodné civilizace – ostatně mnohem rozmanitější ve způsobu uspořádání než v zemích s centralizovanou mocí. Dozvídáme se však o nich pouze to, čeho si středověcí pozorovatelé všimli. Máme-li tu co do činění s živější historií než jinde, tak nikoli proto, že společnosti tohoto středověkého půlměsíce vstoupily do dějin (ony v nich odedávna byly), nýbrž proto, že byly historicky zdokumentovány, zatímco zbytek vnitrozemí zůstal ve stínu. Ale je tu ještě jedna důležitá věc. Nelze popřít, že během afrického středověku nastal určitý moment výrazného zrychlení procesu. Chceme-li ho změřit, musíme změnit úhel pohledu. Tyto společnosti tehdy začaly doplňovat naši dokumentaci díky rychlému navazování kontaktu se světem, který o nich doposud nevěděl a o němž předtím nic nevěděly ony, ale byly připraveny přijmout hluboké změny s tím spojené. Nestaly se pasivními partnerkami obrovského „globálního“ systému, do nějž se zapojily, ale staly se aktérkami usilujícími o podíl na ziscích

z obchodu, schopnými vyjednávat obchodní podmínky, přijímat některé sociální změny (především v rovině náboženství), zvládat jejich dopady a přizpůsobovat svou identitu tak, aby byly partnery považovány za rovnocenné. Zaniklá města, v nichž se hovořilo nejrůznějšími jazyky, kde se v uzounkých uličkách o sebe otíraly muly a dromedáři, kde se ozýval křik do rytmu skládání břemen z hřbetů tažných zvířat, kde se obchodní transakce dojednávaly ve dvoře nebo před mešitou a kde se šušovalo o tajemstvích ukrytých za zdmi ložnic, dávají tušit, jak byl jejich život intenzivní a zároveň jejich osud vratký. Zapomenutá a znovunalezená staletí afrického středověku mají jiskru i pomíjivost třpytu zlata.

Kapitoly této knihy, které povedou čtenáře z jedné strany kontinentu na druhou, jsou rámcově uspořádány dle chronologické osy, ale mohou se také topograficky zaklikatit nebo zastavit podrobněji u některého tématu. Doložené nálezy sloužící jako východiska příběhů patří ke „klasické“ dokumentaci středověkých dějin Afriky; s dalšími typy dokumentace to bude složitější. V každém případě si však i ty zaslouží nekonzervativní pohled – třeba když vyjde nějaká nová kritická studie či opožděná archeologická monografie, když se přezkoumají podmínky vyzvednutí toho či onoho předmětu ze země anebo je publikována zpráva o obnovení archeologického výzkumu v některé z lokalit. To vše přispívá k objasnění scény, v níž je každý dokument jedinečným svědectvím. Ať již jde o dokument známý, nebo doposud neznámý, čtenář pravděpodobně uvítá, že jsme se snažili obměňovat škálu pohledů, přiřazovat k sobě některé prameny nezvyklým způsobem, anebo zrcadlově představovat historickou dokumentaci ze vzdálených oblastí, a že jsme někdy posunuli perspektivu nebo zformulovali určitou hypotézu, abychom nastínili aktuální stav výzkumu.

Čtenář bude ušetřen poznámek pod čarou, může si však přečíst na konci každé kapitoly bibliografická doporučení. Jejich účelem je shromáždit hlavní odkazy na prameny a na použité či citované komentáře. Mohou se mezi nimi objevit i vybrané textové a archeologické odkazy, osobní komentáře ke stavu dokumentace a také připomínky k některým aspektům realizace terénního výzkumu ve sledované oblasti. Vybraná bibliografie není vždy stejné kvality, avšak odráží naši snahu svědectví minulosti zdokumentovat v maximálně možné míře.

PŘÍHODY DVOU ČÍŇANŮ V AFRICE Východní Afrika, 8.-15. století

Armáda arabskomuslimské říše spojená s tureckými vzbouřenci porazila v červenci 751 v bitvě u řeky Talas poblíž Taškentu (v dnešním Uzbekistánu) čínská vojska. Tisíce čínských zajatců byly přesunuty do posádek v Buchaře, Samarkandu a také do Iráku, kde se mnozí z nich usadili jako výrobci papíru, tkalci nebo šperkaři. Mezi zajatci byl i důstojník jménem Tu Chuan. Nevíme, za jakých okolností cestoval po islámských zemích, ani jak se vrátil do Číny. V r. 762 však pobýval v Kantonu. Napsal knihu s názvem *Ťing-sing-ti* (Zápisy z cest), která se bohužel nedochovala, ale některé pasáže nalezneme v jedné čínské dobové encyklopedii.

V jednom z úryvků se píše o jisté zemi Molin obývané černými obyvateli. Neroste tam rýže, obilí, tráva ani stromy. Koně krmí sušenými rybami. V hornatém vnitrozemí žijí muslimové a východní křesťané. Průjmy se léčí incizemi na hlavě. Možná právě v názvu země Laobosa, pokud vůbec šlo o území odlišné od toho prvního, lze podle našeho soudu rozpoznat arabský výraz pro regiony Afrického rohu al-Habaša, z něhož pak vznikla Habeš. Bylo-li tomu tak, Molin mohl být konkrétně název pro pobřežní nížiny Eritreje a Súdánu. Je to však pouze dohad, nicméně našemu textu odpovídající. Popsal-li Tu Chuan zemi, kterou dnes nazýváme Etiopii, nepřekvapí nás, že již tehdy zmiňuje soužití křesťanů a muslimů v sousedních komunitách, jak tomu bylo i později po celý středověk (viz kap. 30). Nepřekvapilo by nás o nic víc, kdyby se ve skutečnosti jednalo o Egypt nebo o Núbii; anebo také o celou severní Afriku nebo některé její části tehdy čerstvě dobyté arabskomuslimskými vojsky, kde křesťanská společnost přežívala až do 12. století; klidně by se mohlo jednat i o Arabský poloostrov, kde vedle sebe žili křesťané, židé, i muslimové dlouho po rozmachu islámu, ale i o Sokotru, ostrov v Arabském moři střežící vstup do Adenského zálivu.

Fragmenty příběhu Tu Chuana jsou patrně prvním svědectvím o přímé zkušenosti Číny s Afrikou. Nenamlouvejme si však, že by toto svědectví mělo nějaký mimořádný význam. Zeměpisné vymezení je neurčité a etnologické detaily vypovídají spíše o sinocentrickém pohledu, což celou hodnotu faktů o neznámých, tisíce kilometrů vzdálených regionech výrazně snižuje.

Od dynastie Tchang (618–907) k dynastii Jüan (1260–1368) se to v čínských pramenech hemží nepřímými odkazy na Afriku, zejména na Africký roh a africké břehy Indického oceánu. Vedlo to mnohdy k přehnaným představám o hodnotě poznatků o Africe, o nevídaném rozmachu čínských námořních cest, a dokonce k domněnce, že Číňané obepluli mys Dobré naděje a dopluli až do Ameriky. To je ovšem nepodložený názor, stejně jako je nepodložené usuzovat na základě nálezů modrobílých porcelánových střepů a čínských mincí v mnoha archeologických lokalitách ve východní Africe, že tu regulérně žili čínští obchodníci. Podle podoby názvů zemí, které figurují v pramenech a jsou dešifrovatelné, soudíme, že Číňané získávali informace především od arabských a perských prostředníků, o nichž víme, že již v 8. století měli svou komunitu v Kantonu. Čínský porcelán tedy nebyl dopraven na africké pobřeží v čínských námořních džunkách, nýbrž na palubě *sambúkú** muslimských obchodníků z Perského nebo Adenského zálivu; informace o Africe putovaly do Číny díky opačnému proudění monzunových větrů.

Nejstarší doložené přímé kontakty mezi Čínou a Afrikou jsou pozdějšího data, byly navázány až za dynastie Ming (1368–1644). Jednalo se o kontakty oficiální a měly velice spektakulární podobu. Mezi léty 1405 a 1433 totiž císařský eunuch Čeng Che, velkoadmirál čínské flotily a muslim, uskutečnil sedm námořních výprav směrem k poloostrovu Zadní Indie a Indonésii a poté plul dál k indickým, perským, arabským a africkým břehům Indického oceánu. Dlouho se věřilo, že šlo o expedice mírové. Tak jednoduché to nebylo. Přinejmenším je víc než zřejmé, že pohled na ně musel nahánět strach: nejméně sto džunek, někdy dvakrát až třikrát více, některé mnohem mohutnější než portugalské galeony z konce století, převáželo dvacet až čtyřicet tisíce mužů, z nichž většina byli vojáci. Jejich cílem patrně bylo, jak napsal jeden odborník v oboru, „zakoupit zboží pro ženy z císařova harému“ a přivést vzorky parfémů a vonných masť, peří, kůže a kožešiny exotických zvířat, drahocennou rohovinu a vzácné dřevo. Nepochybujeme, že šlo také o získání informací o zdrojích a možnostech sjednat vyšší dodávky tohoto módního luxusní-